

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 1•2026

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В. – доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е. – PhD, Альянс для боротьби зі злочинністю в інтернеті, Велика Британія

ДЖІНДЖАН Ф. – професор, доктор хаб., Університет Сорбонни, Париж-1, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

КАЙЗЕР Е. – професор, доктор хаб., Вільний університет Берліна, Німеччина

МОТУЗАЙТЕ МАТУЗЕВІЧУТЕ (КІН) Г. – професор, PhD, Вільнюський університет, Литва

ОТРОЩЕНКО В. В. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О. – кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Україна

РАБІНОВІЦ А. – PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬЄ Й. – професор, доктор, Галле-Віттенберзький університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ШНЕЕВАЙС Є. – доктор хаб., Центр археології Ляйбніца, Німеччина

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 1•2026

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine

BUIISKYKH A. V. – DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

DJINDJIAN F. – Professor, Dr. Hab., University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

FORNASIER J. – Professor, Ph.D., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany

MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ (KEEN) G. – Professor, Ph.D., Vilniaus universitetas, Lithuania

HARDY S. A. – PhD., Alliance to Counter Crime Online, United Kingdom

KAISER E. – Professor, Dr. Hab., Institute of Prehistoric Archaeology Freie Universität Berlin, Germany

OTROSHCHENKO V. V. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

PLAVINSKI M. O. – PhD in History, University of Warsaw, Poland

POTEKHINA I. D. – PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

RABINOWITZ A. – PhD in Classical Archaeology, The University of Texas at Austin, USA

SHEVCHENKO T. M. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)

SCHNEEWEISS J. – Dr. Hab., Leibniz-Zentrum für Archäologie, Germany

ZALIZNIAK L. L. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

- МАНЬКО В. О., ТЕЛІЖЕНКО С. А. Крем'яний комплекс шару 4 стоянки Фатма Коба, Крим, Україна
- ПУКЛІНА О. О. Розписний скляний посуд з Ольвії Понтійської
- СІКОЗА Д. М. Комплекс гунського часу з пониззя Дніпра
- АКСЬОНОВ В. С. Катакомби особливого типу Верхньосалтівського некрополя

Articles

- 5 MANKO V. O., TELIZHENKO S. A. Flint Artefacts of Layer 4 at the Fatma Koba Site, Cimea, Ukraine
- 18 PUKLINA O. O. Painted Glassware from Olbia Pontica
- 28 SIKOZA D. M. Hun Assemblage from the Dnipro River Lower Region
- 46 AKSIONOV V. S. Catacombs of a Specific Type within the Verkhni Saltiv Necropolis

Публікації археологічних матеріалів

- ЛИСЕНКО С. Д., ЛИСЕНКО С. С. Комплекси кінця пізнього бронзового та раннього залізного віку Войцехівського могильника (за матеріалами досліджень 2013 р.)
- ЧЕЧУЛІНА І. О. Чорнолаковий посуд у зібранні античної колекції Старого музею (Берлін, Німеччина): погляд із Північного Причорномор'я
- САВЕЛЬЄВА К. С., САВЕЛЬЄВ О. К. Світильники з римської цитаделі Тіри

Publications of Archaeological Materials

- 65 LYSSENKO S. D., LYSSENKO S. S. Late Bronze and Early Iron Age Assemblages of the Voitsekhivka Cemetery (based on research of 2013)
- 92 CHECHULINA I. O. Black-Glazed Ware in the Collection of Classical Antiquities of the Altes Museum (Berlin, Germany): Perspectives from the Northern Black Sea Region
- 106 SAVELIEVA K. S., SAVELIEV O. K. Lamps from the Roman Citadel of Tyras

*До історії
стародавнього виробництва*

БУЦЬКИЙ І. М., МИШУСТА О. В. Технологічні традиції виготовлення кераміки населення фіналу доби бронзи в басейні р. Самара

*To the History
of Ancient Crafts*

125 BUTSKYI I. M., MYSHUSTA O. V. Technological Traditions of Ceramics Production of the Final Bronze Age Population in the Samara River Basin

Історія науки

ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Кремінний накопичувач дротика доби бронзи з Криму

History of Science

142 POPELNYTSKA O. O. A Bronze Age Flint Dart Point from Crimea

- Rostovtsev, M. I. 1914. Stekliannye raspisnye vazy pozdne-ellinisticheskogo vremeni i istoriia dekorativnoi zhivopisi. *Izvestiia imperatorskoi Archeologicheskoi komissii*, 54, p. 1-26.
- Sorokina, N. P. 1978. Antichnoe steklo v sobranii Odesskogo arkheologicheskogo muzeia. In: Karyshkovskii, O. P. (ed.). *Arkheologicheskie issledovaniia Severo-Zapadnogo Prichernomoriia*. Kyiv: Naukova dumka, 1978. p. 267-274.
- Arveiller-Dulong, V., Nenna, M.-D. 2000. *Les verres antiques*. Paris: Editions de la Réunion des musées nationaux.
- Arveiller-Dulong, V., Nenna, M.-D. 2005. *Les verres antiques du musée du Louvre*. Paris: Musée du Louvre.
- Biaggio-Simona, S. 1991. *I vetri romani provenienti dalle terre dell'attuale Catone Ticino*. Locarno: Armando Dado.
- Cavassa, L. 2016. Des pyxides en verre à décor peint à l'époque hellénistique (fin IVe – fin IIe siècle avant J.-C.). *Journal of Glass Studies*, 58, p. 21-56.
- Ignatiadou, D. 2000. Three Cast Vessels from a New Macedonian Tomb. *Annales de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 14, p. 35-38.
- Gudenrath, W. 2006. Enamelled Glass Vessels, 1425 B.C.E. – 1800: The Decorating Process. *Journal of Glass Studies*, 48, p. 23-70.
- Isings, C. 1957. *Roman Glass from Dated Finds*. Groningen: J. B. Wolters.
- Proskynetopoulou, R. 2011. *Ancient Epidaurus – Images of an Argolic Town from Prehistory to Late Antiquity*. Athens: Ministry of Culture.
- Rostovzev, M. 1963. Vasi di vetro dipinto del periodo tardo ellenistico e la storia della pittura decorativa. *Archeologica Classica*, 15, p. 151-179.
- Rutti, B. 1988. *Beiträge zum römischen Oberwinterthur – Vitudurum 4. Die Gläser*. Zürich: Orell Füssli.
- Stern, E. M. 1999. Ancient Glass in Athenian Temple Treasure. *Journal of Glass Studies*, 41, p. 19-50.
- Scatozza Höricht, L. 1990. Phelegräische Glasfunde und die Verlagerung von Glashütten aus dem östlichen Mittelmeer nach Campanien. *Archäologischer Anzeiger*, 3, p. 425-433.
- Weinberg, G. 1992. *Glass Vessels in Ancient Greece*. Athens: Archaeological Receipts Fund.
- Whitehouse, D. 2002. *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*. New York: Hudson Hills.

Д. М. СІКОЗА**КОМПЛЕКС ГУНСЬКОГО ЧАСУ З ПОНИЗЗЯ ДНІПРА**

У статті розглянуто комплекс гунського поховання із с. Пролетарка Олешківського р-ну (нині с. Челбурда - Херсонського р-ну Херсонської обл., Україна). Детально розглянуто питання датування та культурної належності комплексу.

Ключові слова: Пролетарка, гуни, горизонт Унтерзібенбрунн, поховання, діадема.

Навесні 1966 р. на лівому березі Дніпра в районі Олешківських пісків, за 5 км на захід від с. Пролетарка Цюрупинського р-ну (нині с. Челбурда Херсонського р-ну) Херсонської обл. під час плантажної оранки під лісонасадження трактористи О. Пулінець та М. Горшков відкрили комплекс прикрас. Місце знахідки відразу після виявлення комплексу обстежили вчителі та учні місцевої школи, всі виявлені предмети згодом було передано до фондів Херсонського краєзнавчого музею.

Коротке повідомлення про знахідку з початковою атрибуцією було подане в роботі М. О. Тиханової та І. Т. Чернякова, присвяченій знахідці гунського жіночого поховання з діадемою біля с. Антонівка Березовського р-ну Одеської обл. (Тиханова, Черняков 1970, с. 122). Додаткові дані про місце знахідки, а також деякі предмети з поховання опублікував І. Д. Ратнер (Ратнер 1984, с. 76, 80, рис. 5). Діадема з поховання втрачена в роботах І. Ковріг (Kovrig 1985, S. 117, 127, 137; abb. 7: 15) та І. П. Засецької (Засецкая 1994, с. 53, 114) на основі опису М. О. Тиханової, яка бачила знахідку особисто. На базі попередніх уривчастих публікацій М. М. Казанський та А. В. Мاستикова віднесли поховання до «західної» групи гунських пам'яток (Казанский, Мاستикова 2009, с. 115).

Обставини знахідки та склад комплексу також уточнював автор (Сикоза 2018, с. 178-184), проте в повному обсязі комплекс ще ніколи не вводив-

ся до наукового обігу і не був предметом окремого дослідження. Під час окупації Херсону російськими військами предмети комплексу зникли, їх місцезнаходження на сьогодні невідоме, тому публікація матеріалу особливо актуальна.

До Херсонського краєзнавчого музею надійшли: діадема, пара сережок, кольє, пряжки, тонкі золоті пластинки, намистини, ніж та керамічне прясельце.

Діадема біметалева

Зламана на дві частини. Її основою є вигнута прямокутна платівка з мідного сплаву з литим рельєфним рубчастим орнаментом, довжиною 22 см та шириною 2,9–3 см. З лицьової сторони основа діадеми покрита золотою фольгою з напаяними гніздами для вставок. Краї золотого листа загнуті зі звороту та щільно охоплюють бронзову основу. Судячи з ретельного притирання фольги до рубчастого декоративного обідка основи, виконувалася ця процедура в гарячому стані. Після чого з лицьового боку золотої платівки вона була прикрашена 18 вставками бурштину та граната (за визначенням І. Д. Ратнера), розташованими в окремих напаяних гніздах. Гнізда вироблені з вузької золотої смужки з кінцями, що заходять один за один («нахлистом»).

Центральна композиція обмежена з обох боків вертикальною лінією рубчастого орнаменту. Вона складається з трьох великих кабошонів в округлих гніздах та прямокутних вставок, розташованих чотирма вертикальними та одним замикаючим горизонтальним рядом. Бокові частини діадеми розмежовані по вздовжньої лінії рубчастого орнаменту на дві рівні зони, кожна з яких прикрашена прямокутною вставкою граната, доповнюючи, таким чином, центральну композицію. Розмір кабошонів 0,9 × 0,8 см, прямокутних вставок 0,40 × 0,25 см. Краї обрамлені пояском рубчастого орнаменту (рис. 1: 1; 7: 1).

По кутах діадеми розташовані чотири невеликі круглі отвори для кріплення до органічної основи головного убору, що не збереглася.

Сережки

Дві невеликі золоті сережки у вигляді калачиків діаметром 1,65 см кожна. Кінці зімкнуті,

© СІКОЗА Денис Миколайович, 2026 — заступник керівника Обласної інспекції з охорони пам'яток історії та культури, Херсонська обласна державна адміністрація, Департамент реалізації гуманітарної політики, ORCID: 0000-0002-7287-3084, arheolog111@gmail.com

© Інститут археології НАН України, 2026

Ця стаття відкрита для доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

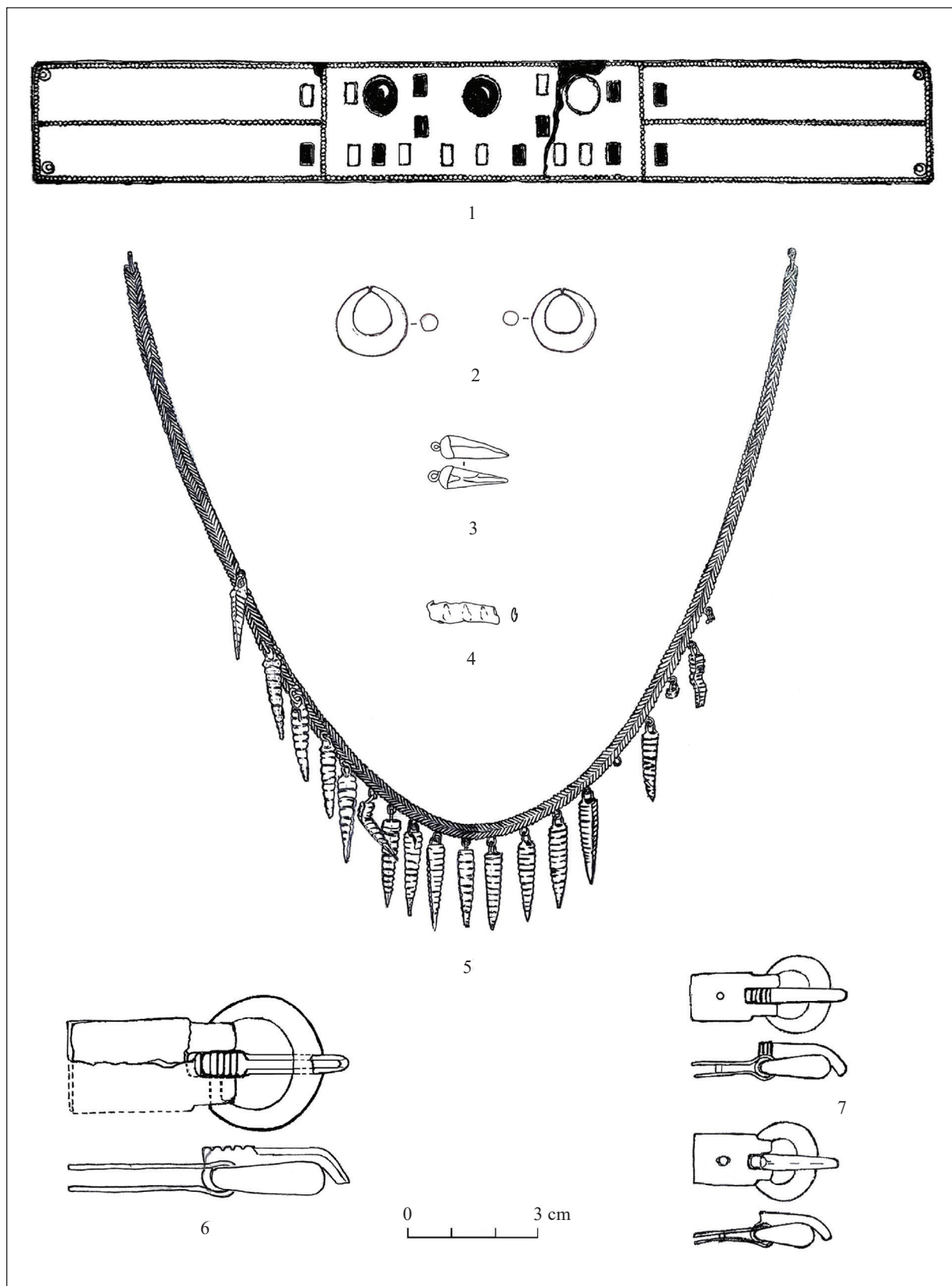

Рис. 1. Речі з поховання біля с. Пролетарка: 1 — золота діадема; 2 — золоті сережки; 3 — золота підвіска; 4 — пронизка із золотої фольги; 5 — золоте кольце; 6 — бронзова поясна пряжка; 7 — срібні пряжки від взуття

Fig. 1. Artefacts from the burial near Proletarka village: 1 — a golden diadem; 2 — golden earrings; 3 — a golden pendant; 4 — a golden foil bead; 5 — a golden necklace; 6 — a bronze belt buckle; 7 — silver shoe buckles

в перетині круглі. Максимальна товщина 0,5 та 0,4 см. Вага 7,1 та 5,5 г (рис. 1: 2; 7: 2).

Кольє

Золоте кольє у вигляді плетеного ланцюжка з конусоподібними підвісками, загальною вагою 28,7 г. Ланцюжок чотиригранний у перетині, плетення типу «колосок» довжиною 33 см, шириною 0,4 см. На обох кінцях ланцюжка відсутні елементи замка, і невідомо, коли саме вони були втрачені — ще в давнину чи при виявленні комплексу. Золоті підвіски прикріплені до ланцюжка за допомогою дрібних кілечок, зігнутих із тонкого дроту, верхня частина яких вплетена в ланки ланцюжка. Загалом таких вушок для підвісок 19, проте збереглися лише 17 цілих конусоподібних підвісок довжиною від 2,2 до 2,4 см. Вони виготовлені з тонкого золотого листа та прикрашені орнаментом із горизонтальних ліній у техніці вальцювання. Вушко кожної підвіски виготовлене з тонкого золотого дроту, припаяного до внутрішньої частини виробу. На ланцюжку залишилися колечко від однієї втраченої підвіски, а також два пошкоджених конуси (рис. 1: 5; рис. 7: 3).

Серед інвентаря знайдено сплюснену видовжену пронизку із золотої фольги, декоровану вальцюванням, що, можливо, теж є рештками втраченої підвіски від кольє (рис. 1: 4), але проміжки між рубчиками тут більші, ніж на підвісках. Ще одна підвіска з тонкої золотої платівки, згорнутої в конус, не орнаментована, що відрізняє її від підвісок ланцюжка. Верхня частина виконана у вигляді напівсфери із отвором по центру, в якому закріплено вушко із згорнутого у колечко дроту (рис. 1: 3; рис. 7: 5). Довжина підвіски 1,8 см. Чи є вона наслідком ремонту кольє (заміни втраченої підвіски), чи належала до іншої прикраси, встановити неможливо через особливості виявлення та збору комплексу.

Бронзова пряжка

Рамка у вигляді кола, зрізаного на задньому кінці, розмірами $3 \times 2,6$ см, кругла в перетині, значно потовщена в передній частині. Язикочок фасетований, обламаний в місці згину, на задньому кінці зберіглася ділянка, прикрашена поперечними рельєфними смугами. Пряжка мала вузький прямокутний щиток, виготовлений із зігнутої напіл платівки, форму якого вдалося відтворити завдяки трьом фрагментам, що збереглися (рис. 1: 6). Реконструйовані розміри щитка $2,8 \times 2,1$ см.

Пряжки

Дві срібні пряжки від взуття. Рамки підовальні, розмірами $1,8 \times 1,6$ см, круглі в перетині, сильно потовщені в передній частині. Пряжки мають вузький подвійний прямокутний щиток із наскрізними отворами для кріплення. Лицьова частина щитка трохи товстіша та оброблена ретельніше. Кріплення до ремня відбувалося за допомогою одного штифта. Язикочок хоботоподібний, сильно висунутий за рамку, на одній пряжці округлий в перетині та прикрашений на задньому кінці декількома поперечними рельєфними смугами, на другій — не декорований, має напівовальний перетин. Друга пряжка має сліди ремонту штифта (рис. 1: 7).

Золоті пластинки

Вироби з тонких золотих платівок (61 екз.), більшість із них фрагментовані. Серед них можна виокремити такі форми:

а) 12 напівовальних бляшок (одна у двох фрагментах). Поверхня прикрашена складним штампованим орнаментом у вигляді чотирилисника, вписаного в кола, відстані між якими заповнено трикутниками. Краї бляшок рівні, із 4–6 отворами малого діаметра. Розміри бляшок варіюються від $3,4 \times 2,7$ см до $3,5 \times 3,1$ см (рис. 2: 1–12; рис. 7: 4);

б) 15 вузьких смуг із загнутими краями. Усі вони фрагментовані, дуже поганої збережені. Ширина 0,8–1,0 см та 1,2–1,4 см, максимальна довжина 8,2 см. На деяких фрагментах зберігся штампований орнамент із двох ліній, що обрамляють краї трикутників та ромбів (рис. 3: 1–15). Зважаючи на форми, ця група бляшок огортала вузьку й доволі тонку органічну основу, наприклад шкіряні реміні;

в) фрагменти дуже тонких золотих платівок, що становили обкладку виробів, які не збереглися. Форму виробів встановити не вдалося, на деяких фрагментах видно залишки орнаменту у вигляді трикутників та ромбів. На одному з фрагментів зберігся штампований орнамент із зображенням чотирилисника, аналогічного до декору напівовальних бляшок (рис. 3: 19–20; рис. 4: 1–15; рис. 5: 1–8). Розміри найбільшого фрагмента $7,6 \times 4,3$ см, загальна кількість 32 екз.;

г) два фрагменти вузької золотої платівки, товщі та щільніші від попередніх виробів, без орнаменту. Кути одного з фрагментів зрізані, закінчення має трапецієподібну форму, по центру: — отвір неправильної форми. Розміри 2×2 см (рис. 3: 17–18).

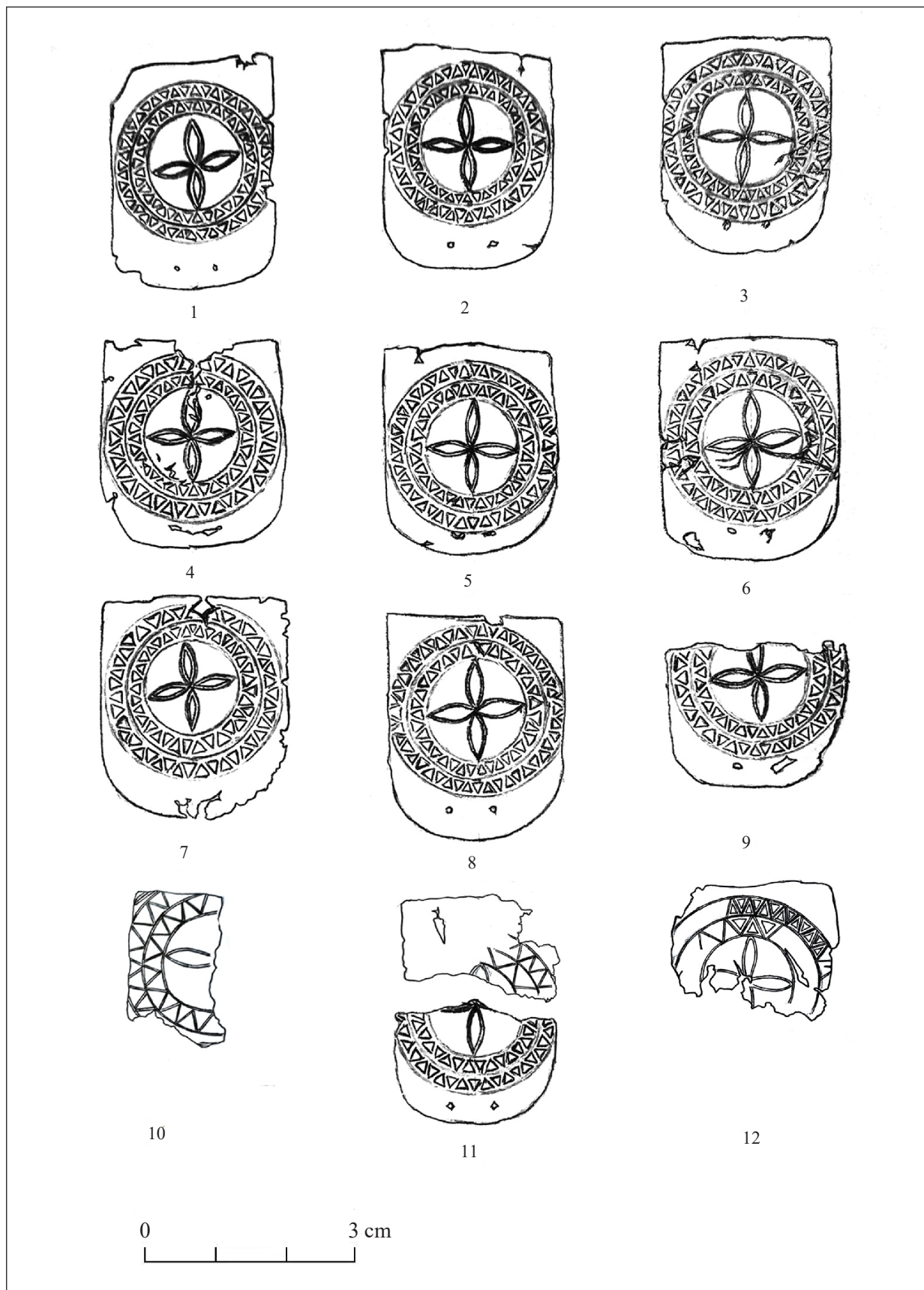

Рис. 2. Золоті напівовальні бляшки з орнаментом (1–9 за малюнком М. Й. Абікулової)

Fig. 2. Golden semi-oval plaques with ornament (1–9 after: M. Y. Abikulova's drawing)

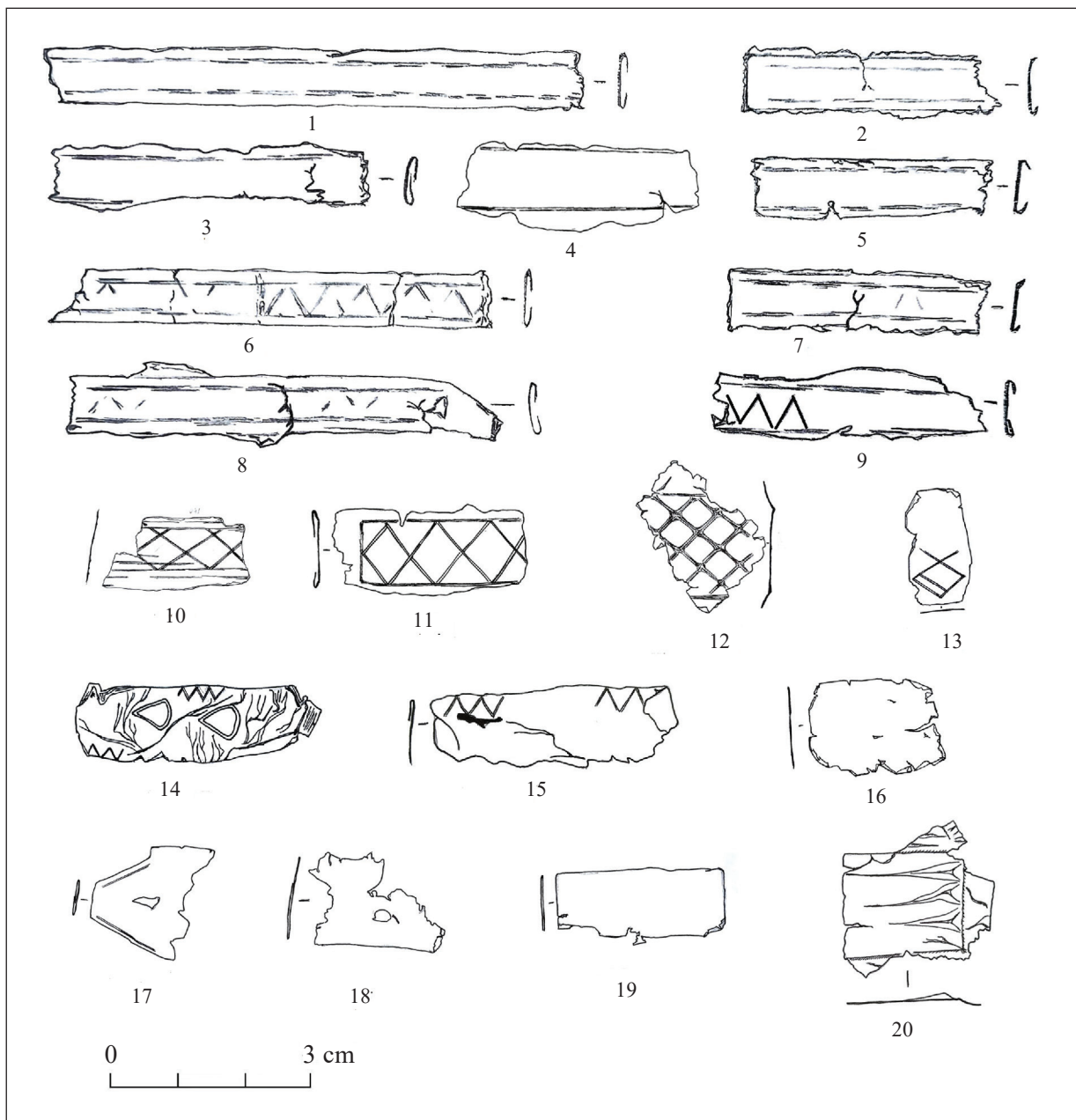

Рис. 3. Вузькі золоті пластини

Fig. 3. Narrow golden plates

Намисто бурштинове

Має щільну матову патину, бурштин темно-бурий, непрозорий, із численними тріщинами:

а) дископодібна, з широким наскрізним отвором; діаметр 4,3: см, діаметр отвору 0,6 см, максимальна товщина 1,7 см (рис. 6: 1);

б) пронизка неправильної біконічної форми з поперечними та повздовжніми наскрізними отворами, фрагментована; довжина 2,6 см, ширина 2,0 см, максимальна товщина 1,7 см, діаметр отвору 0,3: см (рис. 6: 3);

в) округла поперечно-здавлена, із широким наскрізним отвором, фрагментована; діаметр 2,8 см, діаметр отвору 0,5 см, максимальна товщина 1,5 см (рис. 6: 2);

г) уламок намистини; довжина 2,6 см, ширина 1,3 см, максимальна товщина 1,5 см (рис. 6: 4).

Ніж залізний

Уламок залізного ножа прямокутної форми, із сильною корозією. Перетин леза трикутний, із потовщенням спинки. Довжина 3,2 см, ширина 1,5 см, максимальна товщина леза 0,5 см (рис. 6: 5).

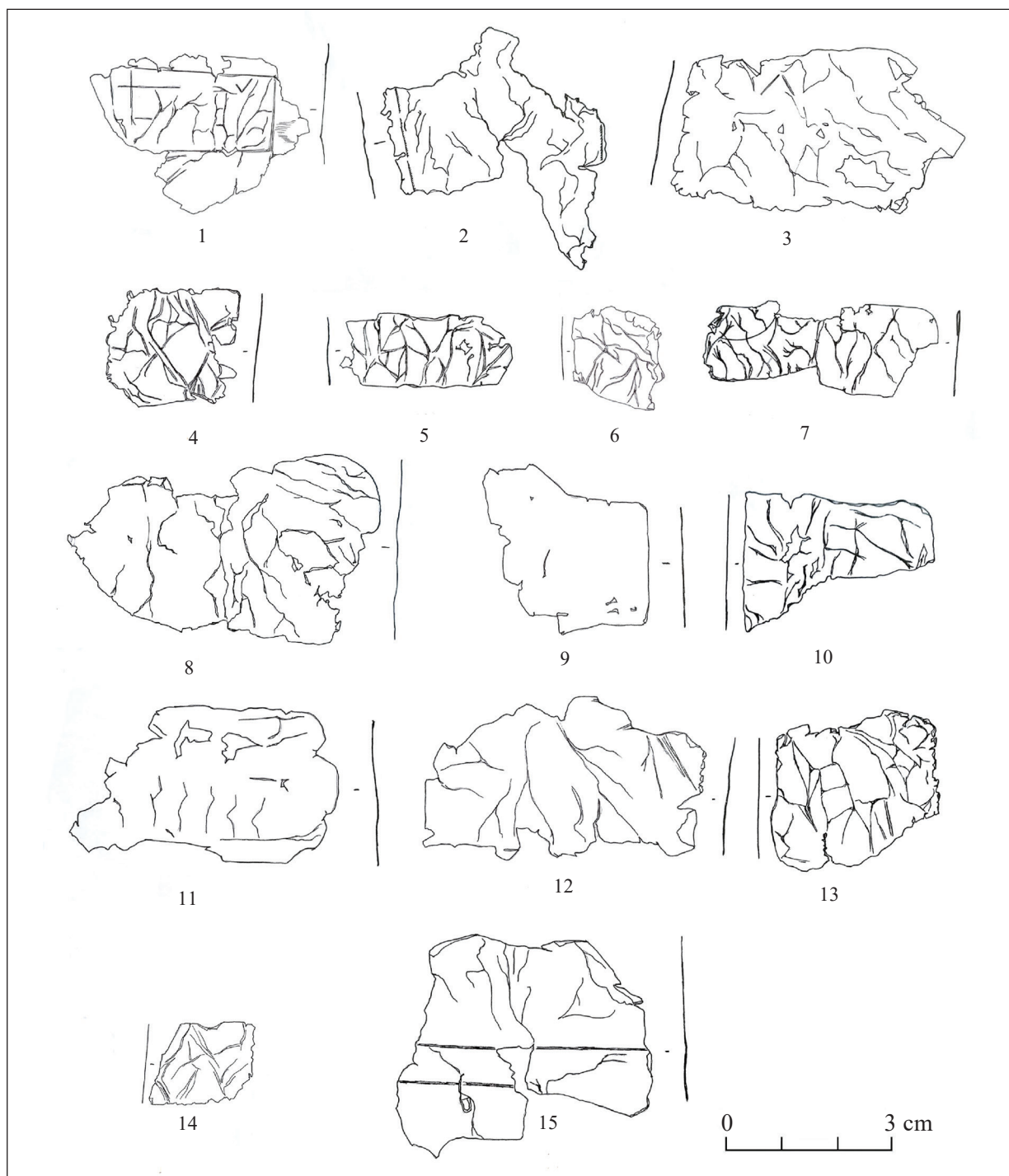

Рис. 4. Тонкі золоті листи від обкладок

Fig. 4. Thin golden sheets from the covers

Прясельце

Виточене зі стінки червоноглиняної амфори. Діаметр 4,8 см, висота 0,8 см (рис. 6: 6).

Поховальний обряд

Характер комплексу встановити важко, оскільки місце знахідки не було обстежене археологами після виявлення. І. Д. Ратнер визна-

чив комплекс як «жіноче поховання з конем» (Ратнер 1984, с. 76), і, власне, на його усну інформацію про характер комплексу посилялася й М. О. Тиханова (Тиханова, Черняков 1970, с. 122). М. М. Казанський та А. В. Мастикова писали про ґрунтову могилу з кістками коня без уточнення джерела (Казанский, Мастикова 2009, с. 115, 116; Казанский 2014, с. 322).

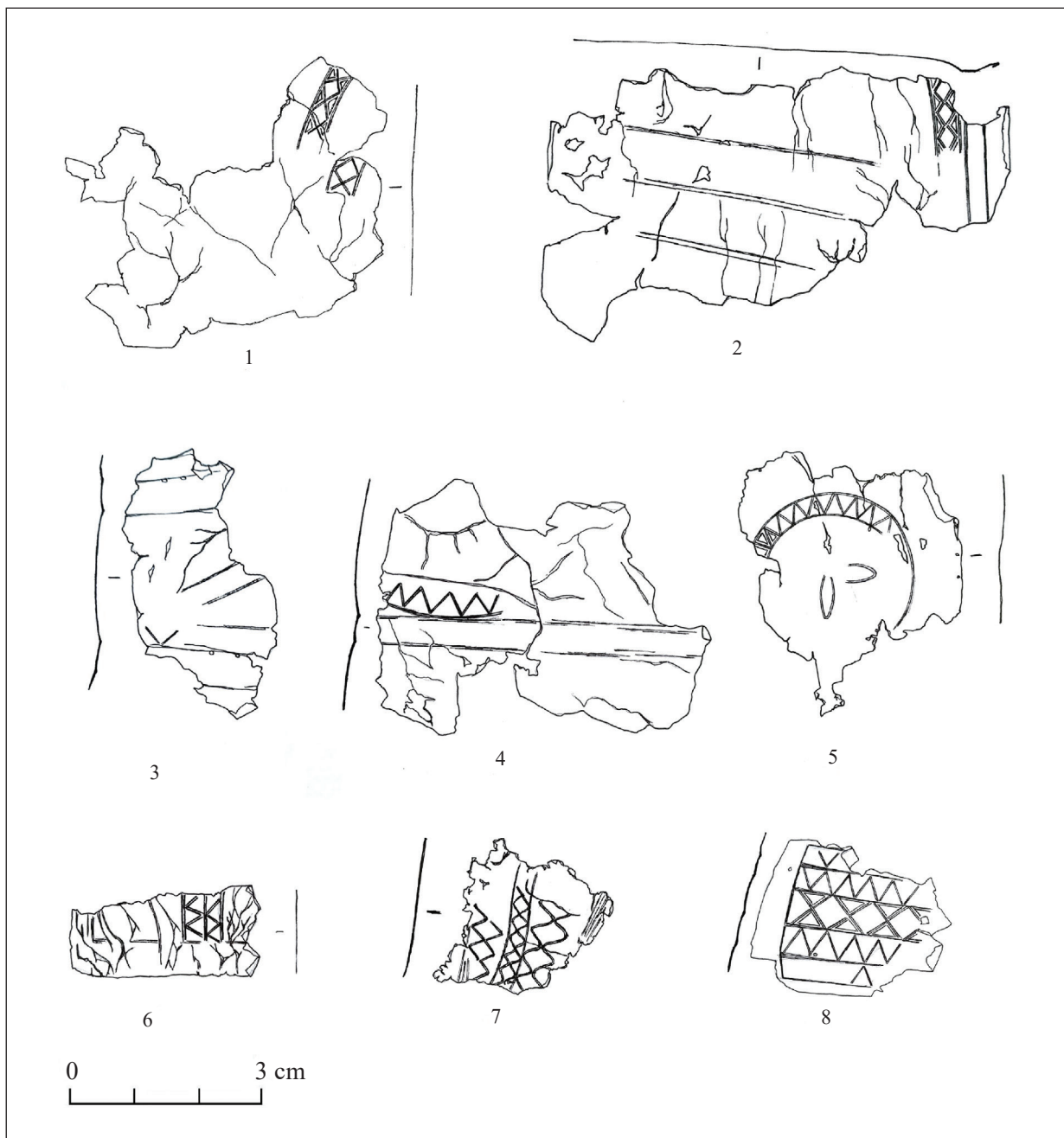

Рис. 5. Тонкі золоті листи з орнаментом

Fig. 5. Thin golden sheets with ornamentation

Інформація про скелетні рештки з Пролетарки, їх кількість, розташування тощо — відсутня. Натомість в колекцію музею разом з предметами надійшли три зуби: один моляр дорослої людини та два зуби тварини, попередньо визначені як такі, що належать коню. Це визначення поки що не може бути підтвердженим — за наявними фото мова скоріше про моляри крупного представника бикових (консультація Є. Ю. Яніш та М. В. Кублія). Збереженість емалі зубів погана, тому решта кісток, найімовірніше, взагалі не збереглася в агресивних умовах соляного піщаного ґрунту.

Констатація наявності решток людини важлива, оскільки вона дозволяє відділити комплекс із Пролетарки від суто ритуальних речових комплексів гунського часу (див.: Tomka 1986; Комар 2013; Szenthe 2021; Wieszner, Nagy 2021), поширених в цю епоху від Центральної Азії (Астаф'єв, Богданов 2023) до Скандинавії (Fabesh 2017). Черепи биків чи корів виявлені у похованнях гунського часу з Поволжя та Казахстану (Ленінськ, Канаттас) (Засецкая 1994, с. 18), але на прикладі Пролетарки можемо зауважити, що й не всі визначення «коней» за описами

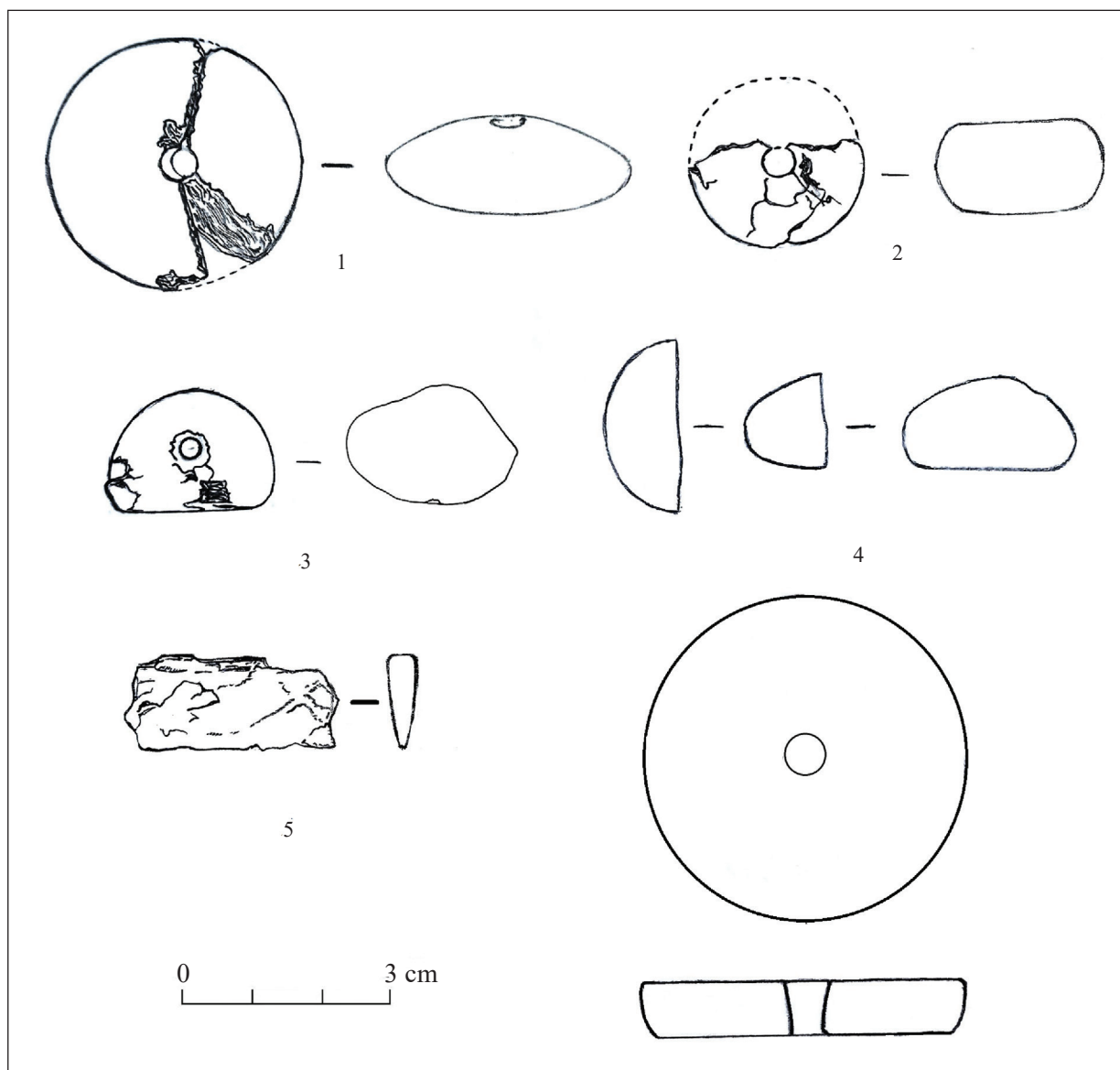

Рис. 6. Інвентар із поховання біля с. Пролетарка: 1—4 — бурштинове намисто; 5 — фрагмент залізного ножа; 6 — прясельце зі стінки амфори

Fig. 6. Grave goods from the burial near Proletarka village: 1—4 — an amber necklace; 5 — part of an iron knife; 6 — a spindle whorl made of amphora wall

археологів і свідків випадкових знахідок варто сприймати за реальність. Що стосується ґрунтової (безкурганної) форми поховання, то тут також потрібно зберігати обережність визначення, адже ще цілу низку комплексів гунського часу виявлено в природній зоні Олешківських пісків (хут. Олешки, Кучугури, Саги, Нова Маячка, Раденськ), для яких до антропогенного втручання був характерний дюнний рельєф.

Речовий комплекс

За складом знахідок (діадема, кільце з підвісками, парні сережки, бурштинове намисто) комплекс відповідає жіночим похованням.

Походження предметів гетерогенне, у знахідці поєднуються кілька різних культурних векторів.

У статті М. О. Тиханової та І. Т. Чернякова діадема була описана як «трискладова без зерні». Можливо, М. О. Тиханова, яка бачила цей предмет особисто, не помилилася, а мала на увазі композиційну особливість орнаменту, що умовно ділить діадему на центральну та дві бокові частини (Тиханова, Черняков 1970, с. 122). Водночас уже в роботі І. П. Засецької, у якій не було можливості працювати із предметом *de visu*, діадема віднесена до трискладових саме за конструкцією (Засецкая 1994, с. 53), що є помилкою; насправді її слід відносити до типу одно-

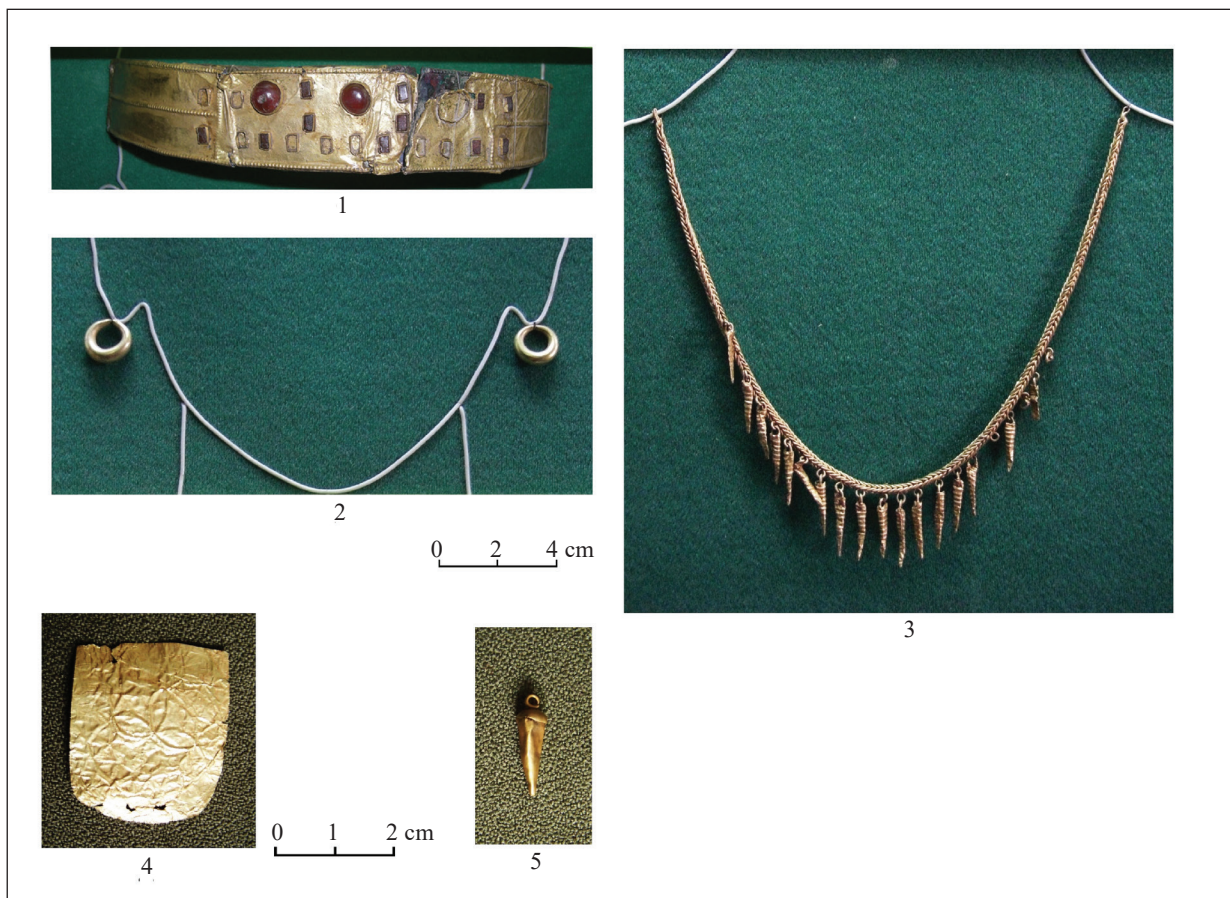

Рис. 7. Речі з поховання біля с. Пролетарка: 1 — золота діадема; 2 — золоті сережки; 3 — золоте кільце; 4 — золота напівовальна бляшка з орнаментом; 5 — золота підвіска

Fig. 7. Artefacts from the burial near Proletarka village: 1 — a golden diadem; 2 — golden earrings; 3 — a golden necklace; 4 — a golden semi-oval plaque with ornament; 5 — a golden pendant

складових діадем третьої форми — прямокутні (Засецкая 1994, с. 50). Найближчою аналогією за технікою виконання та стилістикою є знахідка з Березівки (степове Поволжя). Її центральна частина виділена двома вертикальними поясами з подвійного рядку рубчиків. Крім того, верхній ряд вставок також підкреслений горизонтальною рубчастою лінією. Краї діадеми обрамляють паски дворядного рубчика. Орнамент штампований (Мінаєва 1929, Abb. 32; Засецкая 1994, с. 51; табл. 28: 1). Подібне композиційне розділення на три частини має й діадема з Чорни (Угорщина), але вона обрамлена ширшим орнаментальним бордюром із вписаним зигзагом (Kovrig 1985, Abb. 1–5; Vona 1991, Farb. Taf. XIV; XV). Із діадемою з Пролетарки її також зближує використання вставок різної форми (зокрема, круглих та прямокутних). Саме це стало підставою для І. Ковріг зарахувати їх до однієї підгрупи 2с в її класифікації (Kovrig 1985, S. 127; Abb. 7: 15). Більш віддаленими аналогіями виступають прямокутні діадеми з Анто-

нівки й Тилігульського лиману (Засецкая 1994, табл. 8: 4; 17: 2). На їх фоні та всього відомого на цей момент масиву діадем гунського періоду знахідка з Пролетарки вирізняється заповненням вставками лише центральної частини діадеми, а не всього простору.

Стилістичне оформлення діадеми з Пролетарки відповідає III групі поліхромних прикрас за класифікацією І. П. Засецької (Засецкая 1982, с. 18, 25, 28). Прикраси цієї групи відомі від Поволжя до Подунав'я — на всій території розселення гунів. Поширення виробів III групи в степу вказує на приналежність їх культурі кочовиків, проникнення цих виробів за Дунай може бути пов'язане з просуванням гунів та інших варварських племен.

Сережки-калачики з'явилися в I ст. на території Кушанського царства де вони побутували до кінця V ст. Прикраси цього типу у II–III ст. поширились на територію Парфії та Сирії (Хайрединова 2023, с. 210).

Подібні сережки походять із могили 253 некрополя Танаїса, де вони датовані першою по-

ловиною III ст. (Арсеньєва 1977, с. 70, с. 137, табл. XXXI: 6). Однак значного поширення такі прикраси набувають із кінця IV ст. та побутують до VII ст. Вони відомі у пізньоантичних та ранньосередньовічних пам'ятках Північного Причорномор'я, Кавказу, Центральної та Західної Європи (Засецкая 1994, с. 76; Tejral 2011, S. 220-223). За типологією Е. А. Хайредінової, вони належать до варіанта 1 і є найпоширенішим типом цих прикрас серед населення Криму в зазначений період (Хайредінова 2023, с. 211-213).

Такі сережки знайдені в похованнях гунського часу в с. Верхнє Погромнє в Нижньому Поволжі та кургану II у ст. Шипово в Північному Прикаспії, а також в Біляусі в Криму та біля м. Покровська. Крім того, аналогічні золоті сережки є в похованні могильника Кубей в Нижньому Подунав'ї та серед випадково виявлених речей у с. Татарки у Північному Передкавказзі (Засецкая 1994, с. 76).

Прикраси у вигляді плетених ланцюжків набули популярності протягом античної доби, а особливо в римський час. Золоті ланцюжки чотиригранного перетину відомі за знахідками з Унтерзібенбрунна (Kazanski 1996, р. 118), Мульта (Пиле 2006, с. 260) і дещо пізнішими з Міхельсфельда (Казанский, Мاستыкова 2014, с. 100), Морського Чулека (Kazanski 2010, р. 227).

Кольє із золотих ланцюжків із конічними підвісками добре відомі за західноєвропейськими знахідками Хохфельден, Унтерзібенбрунн, Валлета-дель-Валеро, а також Криму — Керч, склепи 24.06.1904 та колекція Мессаксуді в Луврі (Мастыкова, Казанский 2005, с. 261; Мастыкова 2021, с. 191-193).

Схоже кольє виявлено в склепі 29 могильника Джург-Оба в Криму. За аналогією поховально-го інвентаря з похованням у Хохфельдені комплекс датовано першою половиною V ст. (Ермолин 2009, с. 70-71, 74, рис. 3: 5). А. В. Мастыкова визначає верхню дату цього комплексу в межах періоду D2/D3 (430/440–460/470 pp.) або навіть D3 (450–470/480 pp.) (Мастыкова 2021, с. 194).

Конічні підвіски трапляються серед прикрас черняхівської культури, відомі починаючи з останньої третини III ст. та пов'язуються з сарматським етнічним компонентом (Гопкало 2008, с. 61, 65). Кольє з конічними підвісками є одним із елементів жіночого костюму горизонту Унтерзібенбрунн. Деякі дослідники вважають їх появу у варварської еліти впливом римської або понтійської моди (Kazanski, Mastykova 2018, с. 109; Мастыкова 2021, с. 195). Зауважимо, що за фор-

мою підвісок кольє з Пролетарки відрізняється від кримських і є ближчим до європейських зразків (Унтерзібенбрунн, Хохфельден).

Близька за формою поясна пряжка знайдена в шарі некрополя Херсонеса під час розкопок К. К. Косцюшко-Валюжинича у 1897 р. (Косцюшко-Валюжинич 1900, с. 132, рис. 255) та в склепі 23/1999 Тузлинського некрополя (Строков 2002, с. 308-309, рис. 3: 1). Язички з фасетуванням представлені на пряжках із керченських склепів 154 та 165 (Засецкая 1993, с. 73-84, кат. № 231, 232, 260, 278, 292), але для степових комплексів гунського часу це рідкісна ознака. До найпоширенішого типу натомість належать взуттєві пряжки з Пролетарки. Їхні язички округлі в перерізі, один оформлений нарізками на задньому кінці, як у пряжок гунських поховань 1 та 2 з Біляуса у Криму (Дашевская 2014, табл. 160: 17, 18; 172: 6) та Усть-Альминського могильника (Пузровский, Зайцев, Неневоля 1999, рис. 6: 16), склепу 88 Лучистого (Айбабин, Хайредінова 2008, рис. 25: 2), а також низки інших поховань горизонту Унтерзібенбрунна від Подунав'я до Північного Кавказу (Tejral 2011, Abb. 98: 5; 107: 3, 4; 111: 1; 167: 7, 8; 221: 1, 2).

Е. А. Хайредінова відзначає широке розповсюдження пряжок, аналогічних знайденим у комплексах на території від Волги до Піренейського півострова, і датує їх першою половиною V ст. (Хайредінова 2003, с. 125). У гунських похованнях 1 та 2 Біляуса, датованих фазою C2 (420–445 pp.), були виявлені аналогічні пряжки від взуття. Основна частина речей поховання 1 датована 30-ми pp. V ст., але саме поховання було здійснене на початку 40-х pp. V ст. Поховання 2 належить до того самого часу. Пряжки датовані періодом D2 (380/400–440/450 pp.) за Я. Тейралом та синхронні горизонту Унтерзібенбрунн (Комар 2000, с. 26).

Золоті платівки-накладки з орнаментацією тисненням, штампом чи наколами застосовувалися в гунський час для обклашки різноманітних предметів: елементів вузди та сідла, озброєння, вбрання тощо (Засецкая 1994, с. 32, 168). Оскільки фрагменти золотих обклашок у Пролетарці було переміщено плантажною оранкою, їх точне призначення встановити не вдалося.

Напівовальні бляшки, прикрашені тисненням, але з іншою композицією, виявлені в комплексах з діадемою біля селища Стара Ігреня (Ковалева 1962, с. 237-238, рис. 2). Комплект таких самих за формою бляшок походить зі склепового поховання, знайденого біля с. Марфівка у Схід-

ному Криму (Застрожнова, Шаров 2017, с. 400, рис. 7), проте і в цьому випадку їх первинне розташування не з'ясовано. Комплекс можна датувати в межах 430–440 рр. (Комар 2000, с. 26).

Основу декору напівовальних бляшок із Пролетарки становить вписана у коло чотирипелюсткова розетка з двома рядами зигзагів навколо. Сама розетка — один із простих мотивів, який трапляється в різних культурах у різні епохи. Для хронологічного зрізу гунського часу можна відзначити як аналогію декор шкіряної оббивки щита зі склепів 1904 р. Госпітальної вулиці Керчі (Засецкая 1993, кат. 153) або розетку в колі на фрагменті дерев'яної спинки сидіння соснового човна, знайденого в Нідамі (Данія) у 1993 р. (за радіовуглецевим датуванням, виготовленим із деревини IV ст.) (Holst, Nielsen 2020, fig. 2: 28).

Поєднання розетки та геометричного декору на бляшках із Пролетарки дозволяє згадати про стиль Сьосдала (Sösdala) або «Унтерзібенбрунн-Сьоздала», для якого притаманний мотив вписаної в коло чотири- або шестипелюсткової розетки в рослинному або геометризovanому обрамленні (Kubitschek 1911, Taf. IV: 1, 4, 5, 7, 9, 10; Tejral 2011, Abb. 129; 133–137; Levada 2011, fig. 4; 7: 3; Kazanski, Mastikova 2017, fig. 3; 10: 1; Näsman 2017, fig. 12). Появу стилю пов'язують із пізньоримським впливом на германські племена півночі Європи, проте поширення таких виробів на етапі горизонту Унтерзібенбруна сягнуло Криму (Дашевская 1969, рис. 3: 3; Засецкая 1993, кат. 223), лівобережного Нижнього Подніпров'я (Баранов 2010) та Нижнього Подоння (Bezuglov 2001, fig. 2: 8, 10). Елементи стилю Сьосдала спостерігаються і на пряжці безумовно місцевого виробництва з Волниковського скарбу в Посем'ї (Радюш, Щеглова 2014, кат. 309). Тож вироби такого стилю були знайомі й майстрам кочовиків Північного Причорномор'я. Найімовірніше, що при виготовленні напівовальних бляшок із Пролетарки декор було скопійовано з круглої збруйної прикраси на кшталт знахідки з Унтерзібенбрунна (Kubitschek 1911, Taf. IV: 7).

Бурштинові дископодібні намистини такого типу, як у Пролетарці, відомі в похованні Сірмія (територія північної Сербії), датованого за фібулами 450–480 рр. (Мастыкова 2019, с. 95, рис. 2: 3).

Округло-пласкі бурштинові намистини з отворами великого діаметра та текстурою, подібною до намистин із поховання у с. Пролетарка, знайдені в комплексі Стара Ігреня (Ковалева 1962, с. 236).

Цілий разок із бурштинових великих округлих намистин знайдено в зруйнованому жіночому похованні гунського часу з Березівки в Поволжі (Засецкая 1994, с. 180, таб. 28: 3), а також в жіночому похованні з Подоння Мухіно 2, яке можна віднести до другої чверті V ст. (Мастыкова, Земцов 2016, с. 132, с. 136, рис. 1).

У Центральній та Західній Європі такі великі намистини з бурштину характерні для старожитностей V — першої половини VI ст., але відомі й пізніше, до початку VII ст. (Мастыкова, 2009, с. 95–98).

Великі бурштинові намистини округлої форми досить часто трапляються серед пізньоантичних старожитностей Європи. У похованні Баллер у Бургундії періоду D2, намисто з поховання Рабапордань того самого часу, намисто з дунайського поховання періоду D2/D3 з Враньє, знахідки з поховань 9, 2307 першої половини та середини V ст. на рейнському могильнику Крефельд-Геллеп (Казанский, Мастыкова 1998, с. 121).

Подібне намисто виявлене в похованні з Кисловодської котловини, датованому кінцем IV–V ст. Намистини подібних форм відомі у пізньосарматських курганах Нижнього Сулака другої половини III — першої половини IV ст. та Південного Приуралля, використовувалися до VII ст., однак період їх найбільшого поширення припадає на останню третину V — першу половину VI ст. (Лимберис, Марченко 2009, с. 134).

Аналогії залізного ножу походять із поховання воїна другої чверті V ст. в Усть-Альминському могильнику. У Криму знахідки ножів у похованнях гунського часу відзначені також в Ізобільному та Біляусі (Пуздровский, Зайцев, Неневоля 1999, с. 199).

Пласке прясельце, подібне до знахідки з Пролетарки, було виявлено в похованні гунського часу з Кобі (Мамаев, Нарожный, Ростунов 2011, с. 108, рис. 3: 2). Біконічне прясельце знайдено в склепі № 586 могильника Нейзац (Храпунов, Казанский 2016, с. 201).

Датування поховання

Попри відсутність повної публікації, дослідники вже висловлювали думки з приводу датування комплексу з Пролетарки. Так, І. П. Засецька віднесла поховання до хронологічної групи 1б за її періодизацією, яку датувала в межах 425–454 рр. При цьому дослідниця піддала критиці думку А. К. Амброза про можливість об'єднання з цією групою таких європей-

ських комплексів, як Унтерзібенбрунн, Еран, Рабопордань, вважаючи, що, попри їх синхронність кочівницькій групі 1б, вони містять «сармато-готські елементи, греко-римські традиції» і тому належать до іншого етнокультурного середовища (Засецкая 1994, с. 114-115, рис. 25). У хронологічній схемі І. П. Засецької прикрашені кабошонами діадеми з Пролетарки, Антонівки, Тилігульського лиману та Березівки відокремлені в стилістичну та хронологічну групу (ХГ31а), окрему від комплексів із прикрасами, декорованими кабошонами та паяною зерню (ХГ31б), унаслідок чого практично всі комплекси з окресленого вище кола аналогій пряжкам та бляшкам із Пролетарки (поховання 1 Біляуса, Марфівка, Стара Ігреня) опинилися в ранішій групі.

М. М. Казанський та А. В. Мастикова, навпаки, зарахували поховання з Пролетарки до «західної» групи гунських пам'яток, пов'язаної ними з «царськими» гунами. Спираючись на хронологічну схему Я. Тейрала для Центральної Європи, вони синхронізують більшість комплексів «західної» групи, а серед них і Пролетарку, з періодом D2 (380/400–440/450 pp.) та перехідною фазою D2/D3 (430/440–440/450 pp.) (Shchukin, Kazanski, Sharov 2006, p. 118; Казанський, Мастикова 2009, с. 115, 123-124).

У кореляції комплексів гунського часу О. В. Комара (2000) сама Пролетарка не врахована, проте фігурують степові, дунайські та керченські комплекси з відзначеними вище найближчими аналогіями предметам із Пролетарки. Зокрема, гунські поховання 1, 2 Біляуса та Марфівка потрапили до групи С2, а керченські поховання склепів 154 та 165 — до групи К1 та об'єднаної СК1. До цієї ж групи віднесено діадеми з Антонівки, Тилігульського лиману, Березівки (із застереженням про можливе пізніше датування через тип дзеркала), а також синхронізоване поховання з Чорни в Карпатській котловині. З аналогій Пролетарці до наступної групи С3 в кореляції потрапили лише комплекси поховань із Мелітополя та Старої Ігрені; практично зовсім немає перетину з пізнішими групами С4 та С5 та більш ранніми групами А1 і С1, що відповідають європейському етапу D1. Абсолютні рамки групи С2 визначені загалом як синхронні до європейського етапу D2 (горизонту Унтерзібенбрунн); для Північного Причорномор'я цей етап датований 420–445 pp.

Зазначимо, що абсолютні датування степових комплексів гунського часу досі залишаються проблематичними через відсутність надій-

них абсолютних реперів у вигляді монет, клейм тощо, тому календарні вираження етапів дещо умовні й відрізняються у різних дослідників, а основними орієнтирами залишаються історичні дати захоплення гунами римських провінцій Валерія (406–409 pp.), Паннонія Пріма (433–434 pp.), Паннонія Секунда (441 p.) та поширення на цій території варварських поховань, а також дати вигнання гунів з Паннонії (454 p.) і їх остаточної поразки у Подунав'ї (468–469 pp.).

Я. Тейрал, який найбільш послідовно досліджував центральноєвропейські комплекси етапів D1-D3 та горизонт Унтерзібенбрунна загалом для Європи, початково визначав межі D2 широким діапазоном 400–450 pp. (Tejral 1987), проте потім дійшов висновку, що власне горизонт Унтерзібенбрунн був короточаснішим і передував часу поширення культури кочовиків Руї та Аттіли в Карпатській котловині, відповідно розширивши межі D1 до 380–420 pp., а D2 звуживши до рамок 410/420–440/450 pp. (Tejral 1988). У статті 1997 p. вузькі та широкі рамки етапу D2 (включаючи перехідні етапи D1/D2 та D2/D3) були знову дещо змінені — відповідно 390/410–440/450 pp. (Tejral 1997). У публікації 2007 p. межі D2 вже визначені як 400/410–430/450 pp. (Tejral 2007, S. 60-86), а згодом у монографії знову повторена схема 1997 p. (Tejral 2011, S. 15-23), хоча в книзі дослідник відмовився від оперування жорсткими календарними рамками. Для визначення дати поховань групи Новогригорівки Я. Тейрал спирається на солід Феодосія II з Сексарда, карбований після 430 p., і відносить дунайські комплекси цієї групи до другої третини V ст., а групу Унтерзібенбрунн позиціонує раніше (Tejral 2011, S. 345-346).

Оскільки у комплексі з Пролетарки відсутні класичні прикраси гунської вузди та сідла з поліхромними вставками, а наявні золоті обкладки імітують інший стиль — Унтерзібенбрунн-Сьосдала, це не суперечить спостереженням Я. Тейрала та О. В. Комара про передування таких комплексів часу найбільшої експансії культури гунів у Європі в 40–50-х pp. V ст. Але заслуговує на увагу і зауваження І. П. Засецької про культурні відмінності групи Унтерзібенбрунн від власне північнопричорноморських кочовиків гунського часу. Питання аланського, германського чи змішаного походження таких комплексів у Подунав'ї є предметом давньої дискусії (див.: Кишш 1995; Мастикова, Казанський 2005; Bierbrauer 2008; Tejral 2016).

Розташоване на лівобережжі Дніпра поховання з Пролетарки виглядає дещо чужорідним за типом і стилем виконання ювелірних прикрас

як на фоні сусідніх поховань кочовиків із зерними прикрасами першої стилістичної групи за І. П. Засецькою, так і порівняно з комплексами групи Новогригорівки з прикрасами третьої стилістичної групи. Шийні прикраси з конічними підвісками, знахідка в комплексі прясельця, також є незвичними елементами для кочівницьких гунських поховань. Враховуючи дуже складну етнокультурну структуру населення територій, що перебували під гунською владою, не виключено, що тут спостерігається приклад екзогамного шлюбу. Однак підтвердити чи спростувати цю думку не можемо, оскільки антропологічних матеріалів поховання не збереглося.

Кількість предметів із дорогоцінних металів та характер вбрання похованої дозволяє віднести її до заможного прошарку суспільства. Золоті прикраси гунського періоду не завжди виявлялися реально вартісними, оскільки часто лише імітували розкіш покриттям бронзової основи тонкою золотою фольгою з на-

паяними скляними вставками. Такі поховання складно порівнювати з Концештами чи Великим Кам'янцем, де статус похованих підкреслювався ексклюзивними предметами розкоші римського походження (Мацулевич 1934; Засецкая 1994, табл. 19–21; Казанский 2014), тож реальний «князівський» чи «елітарний» статус визначався не самим золотом, а конкретними типами прикрас. У випадку Пролетарки на справді знатний статус похованої вказує виготовлений у стаціонарній ювелірній майстерні золотий ланцюжок із підвісками. При цьому його довжина всього 33 см, тоді як, для порівняння, золотий ланцюг зі знахідки 1927 р. біля с. Великий Кам'янець сягає 2,5 м. Особливості вбрання похованої в Пролетарці відповідають рівню локальної знаті і свідчать про тісні контакти даної групи кочовиків із населенням Подунав'я та Криму.

Надійшла 03.09.2024

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2008. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1977, 1982–1984 годов*. Боспорские исследования, 1. Симферополь; Керчь.

Арсеньева, Т. М. 1977. *Некрополь Танаиса*. Москва: Наука.

Астафьев, А. Е., Богданов, Е. С. 2023. *Погребально-поминальный комплекс Алтынказган (III – первая половина VI в.)*. Материалы и исследования по археологии Казахстана, XVIII. Алматы: Институт археологии им. А. Х. Маргулана.

Баранов, В. И. 2010. Погребение гуннского времени у хутора Саги. К истории обнаружения и публикации находки 1887 г. В: Пескова, А. А., Щеглова, О. А., Мусин, А. (ред.). *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 79–85.

Гопкало, О. В. 2008. *Бусы и подвески черняховской культуры*. Киев: ИА НАНУ.

Дашевская, О. Д. 1969. Погребение гуннского времени в Черноморском районе Крыма. В: Евтюхова, Л. А. (ред.). *Древности Восточной Европы. Материалы и исследования по археологии*, 169. Москва: Наука, с. 52–61.

Дашевская, О. Д. 2014. *Некрополь Беляуса*. Симферополь: Феникс.

Ермолин, А. Л. 2009. Кроваво-золотой стиль «клаузоны» в ювелирных изделиях Боспора (по материалам некрополя Джурга Оба). В: Вахтина, М. Ю., Грицик, Е. В., Зуев, В. Ю., Кашаев, С. В., Соколова, О. Ю., Хршановский, В. А. (ред.). *Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира: материалы международной научной конференции*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 70–77.

Засецкая, И. П. 1982. Классификация полихромных изделий гуннской эпохи по стилистическим данным. В: Амброз, А. К., Эрдели, И. Ф. (ред.). *Древности эпохи великого переселения народов V–VIII веков*. Москва: Наука, с. 14–30.

Засецкая, И. П. 1993. Материалы Боспорского Некрополя второй половины IV – первой половины V вв. н.э. В: Айбабин, А. И., Герцен, А. Г., Храпунов, И. Н. (ред.). *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, III. Симферополь, с. 23–105.

Засецкая, И. П. 1994. *Культура кочевников южнорусских степей в гунскую эпоху (конец IV – V вв.)*. Санкт-Петербург: Эллипс. Лтд.

Застрожнова, Е. Г., Шаров, О. В. 2017. «Марфовский клад» 1925 года: публикация архивных материалов. *Stratum plus*, 4, с. 395–410.

Казанский, М. М. 2014. Погребение эпохи переселения народов в Концештах: инвентарь, датировка, погребальный обряд, социальный статус и этнокультурная атрибуция. *Stratum plus*, 4, с. 299–336.

Казанский, М. М., Мاستыкова, А. В. 1998. Германские элементы в культуре населения Северного Кавказа в эпоху великого переселения народов. *Историко-археологический альманах*, 4, с. 102–135.

Казанский, М. М., Мастыкова, А. В. 2009. «Царские» гунны и Акациры. В: Фурсева, А. Г. (ред.). *Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, с. 114–126.

Казанский, М. М., Мастыкова, А. В. 2014. Женские могилы знати постгуннского времени в понтийских степях и константинопольская мода. В: Павленко, Т. А., Схатум, Р. Б., Улитин, В. В. (ред.). *IV «Анфимовские чтения»*. Краснодар, с. 97–108.

Кишш, А. 1995. Опыт исследования археологических памятников алан в Западной Европе и Северной Африке. В: Тменов, В. Х. (ред.). *Аланы: история и культура*, III. Владикавказ: СОИГИ, с. 79–100.

Ковалева, И. Ф. 1962. Погребение IV века у с. Старая Игрень. *Советская археология*, 4, с. 233–237.

Комар, А. В. 2000. Актуальные проблемы хронологии материальной культуры гуннского времени Восточной Европы. В: Евглевский, А. В. (ред.). *Степи Европы в эпоху средневековья*, 1. Донецк, с. 19–53.

Комар, А. В. 2013. Комплекс из Макартета и ритуальные памятники гуннского времени. В: Боталов, С. Г. (ред.). *Гуннский форум. Проблемы происхождения и идентификации культуры евразийских гуннов*. Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, с. 88–109.

Косцюшко-Валюжинич, К. К. 1900. Отчет г. Заведывающего раскопками в Херсонесе К. К. Косцюшко-Валюжинича за 1897 год. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1897 год*. Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, с. 91–132.

- Лимберис, Н. Ю., Марченко, И. И. 2009. Раннесредневековые погребения из могильника Старокорсунского городища № 2. В: Фурасев, А. Г. (ред.). *Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, с. 127-142.
- Мамаев, Х. М., Нарожный, Е. И., Ростунов, Е. В. 2011. «Гуннское» погребение из Коби (Шелковский район Чеченской республики). *Материалы и исследования по археологии Северного Кавказа*, 12. Армавир, с. 108-114.
- Мастыкова, А. В. 2009. *Женский костюм Центрального и Западного Предкавказья в конце IV – середине VI века н.э.* Москва: ИА РАН.
- Мастыкова, А. В. 2019. Костюм населения Сирмия в эпоху Великого переселения народов. В: Айбабин, А. И. (ред.). *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, XXIV*. Симферополь: Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского, с. 94-108.
- Мастыкова, А. В., Земцов, Г. Л. 2016. Богатое погребение на поселении Мухино-2 на Верхнем Дону и имущественная градация привилегированных могил гуннского времени в Барбарикуме (группа Унтерзибенбрунн). В: Макаров, Н. А. (ред.). *Краткие сообщения Института археологии*, 244. Москва: Издательский дом Языки славянской культуры, с. 131-145.
- Мастыкова, А. В., Казанский, М. М. 2005. О происхождении «княжеского» женского костюма варваров гуннского времени (горизонт Унтерзибенбрунн). В: Белоцерковская, И. В. (ред.). *II Городцовские чтения*. Москва: Изд-во Гос. исторического музея, с. 253-268.
- Мастыкова, А. В. 2021. Золотые ожерелья с удлиненными подвесками эпохи Великого переселения народов и их средиземноморско-понтийские истоки. В: Алексеев, Н. А. (ред.). *ΧΕΡΣΩΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: империя и полис. XIII Международный Византийский Семинар*. Симферополь: Ариал, с. 191-200.
- Мацулевич, Л. А. 1934. *Погребение варварского князя в Восточной Европе. Новые находки в верховье реки Суджи*. Известия ГАИМК, 118. Ленинград: Печатный двор.
- Пиле, К. 2006. От «Клада из Эрана» к могиле «Княжны из Мульта». В: Айбабин, А. И., Плетнева, С. А. (ред.). *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, XII*. Симферополь: Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского, с. 251-270.
- Пуздровский, А. Е., Зайцев, Ю. П., Неневоля, И. И. 1999. Погребение воина гуннского времени на Усть-Альминском могильнике. *Херсонесский сборник*, 10, с. 194-207.
- Радюш, О. А., Щеглова, А. 2014. *Волниковский «клад». Комплекс снаряжения коня и всадника I-й половины V в. н.э. Каталог коллекции*. Москва: Голден-Би.
- Ратнер, И. Д. 1984. *Довідник з археології України. Херсонська область*. Київ: Наукова думка.
- Сикоза, Д. Н. 2018. Комплекс гуннского времени из окрестностей села Пролетарка. В: Братченко, Т. Г. (ред.). *Наукові записки. Проблеми археології, історії, історіографії, джерелознавства, літературознавства, мистецтвознавства, музеєзнавства, ономастики, фольклористики, етнографії*. Херсон: Айлант, с. 178-184.
- Строков, А. А. 2002. Ременные гарнитуры гуннской эпохи Азиатского Боспора. *Боспорские исследования*, XXI, с. 303-319.
- Тиханова, М. А., Черняков, И. Т. 1970. Новая находка погребения с диадемой в Северо-Западном Причерноморье. *Советская археология*, 3, с. 117-127.
- Хайрединона, Э. А. 2003. Обувные наборы V–VII вв. из Юго-Западного Крыма. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, X*, с. 125-160.
- Хайрединона, Э. А. 2023. Серьги-калачики из Крыма. В: Айбабин, А. И., Хайрединона, Э. А. (ред.). *Imperium et Barbaricum: взаимодействие цивилизаций*. Симферополь: ООО «Антиква», с. 210-218.
- Храпунов, И., Казанский, М. 2016. Погребения эпохи переселения народов в могильнике Нейзац. В: Храпунов, И. Н. (ред.). *Крым в сарматскую эпоху (II в. до н.э. – IV в. н.э.). II. Двадцать лет исследований могильника Нейзац*. Симферополь: Наследие тысячелетий, с. 194-229.
- Bezuglov, S. I. 2001. “Danubian Fashion” and Tanais (The Early Phase of the Migration Period). In: Istvánovits, E., Kulcsár, V. (eds.). *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st – 5th Centuries A.D.* Aszód; Nyíregyháza: Jösa Anrás Museum; Osváth Gedeon Museum Foundation, p. 275-284.
- Bierbrauer, V. 2008. *Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht: Vom Kaukasus bis nach Niederösterreich*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. <https://doi.org/10.11588/bjb.2009.0.37363>
- Bóna, I. 1991. *Das Hunnen-reich*. Budapest: Corvina.
- Fabech, Ch. 2017. Sösdala and Fulltofta: The Ritual Depositions. In: Fabech, Ch., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe*. Moesgaard: Jutland Archaeological Society, p. 43-64.
- Holst, S., Nielsen, P. O. 2020. Excavating Nydam Archaeology, Palaeoecology and Preservation. The National Museum’s Research Project 1989-99. *The Royal Society of Northern Antiquaries*, 33. Copenhagen: Royal Society of Northern Antiquaries.
- Kazanski, M. 1996. Les tombes “princières” de l’horizon Untersiebenbrunn le problème de l’identification ethnique. *L’identité des populations archéologiques. Actes des XVIe rencontres internationales d’archéologie et d’histoire d’Antibes*. Sophia-Antipolis: Éditions APDCA, p. 109-126.
- Kazanski, M. 2010. Les Hunugours et le commerce de fourrure au VIe siècle. In: Theune, C. (eds.). *Zwischen Fjorden und Steppe. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag. Internationale Archäologie: Studia honoraria*, 31. Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH, p. 225-239.
- Kazanski, M., Mastykova, A. 2017. The Sösdala findings in the perspective of Central and South-Eastern Europe. In: Fabech, C., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala horsemen – and the equestrian elite of 5th century Europe*. Aarhus: Jutland Archaeological Society, p. 297-311.
- Kazanski, M., Mastykova, A. 2018. La tombe de Hochfelden. In: López Quiroga, J. (eds.). *In Tempore Sueborum. El tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411–585). Volumen de Estudios*. Ourense: Deputación Provincial de Ourense, p. 109-114.
- Kovrig, I. 1985. Das Diadem von Csorna. *Folia archaeologica*, 36, S. 107-148.
- Kubitschek, W. 1911. Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). *Jahrbuch für Altertumskunde*, 5, p. 32-74
- Levada, M. 2011. To Europe via the Crimea: on Possible Migration Routes of the Northern People in the Great Migration Period. In: Khrapunov, I., Stylegar, F. A. (eds.). *Inter Ambo Maria: Contacts Between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*. Simferopol: Dolya Publishing House, p. 115-137.
- Minajeva, T. M. 1929. Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station. Sipovo. In: Sirelius, U. T., Tallgren, A. M. (eds.). *Eurasia Septentrionalis Antiqua IV*. Helsinki: K.F. Puromiehen Kirjapaino O.Y., S. 194–210.
- Näsman, U. 2017. Sösdala and Fulltofta: Bridles and Saddles. In: Fabech, C., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala Horsemen: And the Equestrian Elite of Fifth Century Europe*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, p. 153-193.
- Shchukin, M., Kazanski, M., Sharov, O. 2006. *Des Goths aux Huns. Le Nord de la mer Noire au Bas-Empire et à l’époque des Grandes Migrations*. Oxford.
- Szenthe, G. 2021. Social Power, Identity and the Ritual Deposits in “Attila’s Europe” In: Rác, Zs., Szenthe, G. (eds.). *Attila’s Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period*. Budapest: Printed and bound by Dürer Nyomda Ltd, p. 563-579.

Szenthe, G., Mozgai, V., Horvath, E., Bajnóczi, B. 2019. Ritual Deposit from the Hun Period from Telki (Central Hungary). *Hungarian Archaeology*, p. 9-18.

Tejral, J. 1988. Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *Archaeologia Austriaca*, 72, S. 223-304.

Tejral, J. 1997. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Tejral, J., Friesinger, H., Kazanski, M. (eds.). *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, S. 321-392.

Tejral, J. 2007. *Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen "gentes" im Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik*. Brno.

Tejral, J. 2011. *Einheimische und Fremde: das norddanubische Gebiet zur Zeit der Völkerwanderung*. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik. Brno.

Tejral, J. 2016. Die frühvölkerwanderungszeitlichen Eliten Gräber und das Problem der Stilgruppe Untersiebenbrunn. In: Geisler, H. (ed.). *Wandel durch Migration? 26. Internationales Symposium "Grundprobleme der frühgeschichtlichen im mittleren Donauraum"*. Buchenbach: Verlag Dr. Faustus. S. 39-84

Tejral, J. 1987. Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, S. 11-46.

Tomka, P. 1986. Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38, p. 423-488.

Wieszner, B., Nagy, E. G. 2021. A New Sacrificial Deposit of the Hun Period from Debrecen. In: Rácz, Zs., Szenthe, G. (eds.). *Attila's Europe. Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period*. Budapest: Printed and bound by Dürer Nyomda Ltd. p. 259-301.

Denys M. Sikoza

Associated Director of the Regional Inspectorate for the Protection of Historical and Cultural Sites, the Kherson Regional State Administration, the Department for the Implementation of Humanitarian Policy, ORCID: 0000-0002-7287-3084, arheolog111@gmail.com

HUN ASSEMBLAGE FROM THE DNIPRO RIVER LOWER REGION

In the spring 1966, 5 km west of the Proletarka village of the former Tsiurupynsk district, the Kherson Oblast, during ploughing the tractor drivers A. Pulinets and M. Horshkov destroyed an ancient burial. Pupils and teachers of the local school came to the place to examine it. As a result a golden diadem, golden earrings, a golden necklace with pendants, silver shoe buckles, thin gold plates, amber beads, a knife and a clay spindle whorl were brought to the Kherson Local History Museum.

The reconstruction of the burial rite is very difficult. Dr. Ratner classified it as a "female burial with a horse" and subsequently all researchers referred to this definition. Only three molars, two animals and one human, survived from the remains. However, animal teeth from the assemblage belong to a large representative of cattle.

Scholars attribute this burial to the "western" group of Hun sites and associate it with the migration of "royal" Huns. According to the chronology of J. Tejral, they date Proletarka assemblage to the period D2 (380/400–440/450) and the initial phase D2/D3 (430/440–440/450) like the most Hun's burials of the region. According to O. V. Komar's correlation of the Hunnic Age relics the assemblages can be classified to the group C2 which is synchronous to the European stage D2 (Untersiebenbrunn horizon); in the Northern Pontic region this stage is dated to 420–445. I. P. Zasetska classified this burial to the first chronological group, subgroup 1 "b" and dated it to 425–454.

The analogies allow us to attribute the burial from Proletarka to the early chronological group of sites of the late 4th — first half of the 5th centuries. The correlation of chronological markers narrows this dating to the second quarter of the 5th century.

The diadem from the burial belongs to the single-part and not triple-part ones, as was mistakenly defined in previous publications. The number of objects made of precious metals and the peculiarities of the costume of buried women allow considering her as a noble in the Hun society. The necklaces with conical pendants, similar to those found in Proletarka are a typical element of "princely" female burials of the Horizon Untersiebenbrunn. The finding of the spindle whorl in the burial is also unusual element for the nomadic Hun burials. All these peculiarities emphasise the specificity of the burial and may indicate close contacts with the settled population of the Danube region and the Crimea, or the fact that woman buried in Proletarka originally came from this population. The grave goods prove this hypothesis. However, we cannot confirm or refute this opinion, since no anthropological materials of the burial have survived.

Key words: Proletarka, Huns, Horizon Untersiebenbrunn, burial, diadem.

References

- Aibabin, A. I., Khairudinova, E. A. 2008. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1977, 1982–1984 godov*. Bosporskie issledovaniia, I. Simferopol; Kerch.
- Arseneva, T. M. 1977. *Nekropol Tanaisa*. Moscow: Nauka.
- Astafev, A. E., Bogdanov, E. S. 2023. Pogrebalno-pominalnyi kompleks Altynkazgan (III – pervaiia polovina VI v.). *Materialy i issledovaniia po arkheologii Kazakhstana*, XVIII. Almaty: Institut arkheologii im. A. Kh. Margulana.
- Baranov, V. I. 2010. Pogrebenie gunnskogo vremeni u khutora Sagi. K istorii obnaruzheniia i publikatsii nakhodki 1887 g. In: Peskova, A. A., Shcheglova, O. A., Musin, A. (eds.). *Slaviano-russkoe iuvelirnoe delo i ego istoki*. Saint Petersburg: Nestor-Istoriia, p. 79-85.
- Gopkalo, O. V. 2008. *Busy i podveski cherniakhovskoi kultury*. Kyiv: IA NANU.

- Dashevskaya, O. D. 1969. Pogrebenie gunnskogo vremeni v Chernomorskom raione Kryma. In: Evtiukhova, L. A. (eds.). *Drevnosti Vostochnoi Evropy. Materialy i issledovaniia po arkhologii*, 169. Moscow: Nauka, p. 52-61.
- Dashevskaya, O. D. 2014. *Nekropol Beliausa*. Simferopol: Feniks.
- Ermolin, A. L. 2009. Krovavo-zolotoi stil "klauzone" v iuvirnnykh izdeliakh Bospora (po materialam nekropolia Dzhurga Oba). In: Vakhtina, M. Iu., Gritsik, E. V., Zuev, V. Iu., Kashaev, S. V., Sokolova, O. Iu., Khrshanovskii, V. A. (eds.). *Bosporskii fenomen. Iskustvo na periferii antichnogo mira: materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii*. Saint Petersburg: Nestor-Istoriia, p. 70-77.
- Zasetskaia, I. P. 1982. Klassifikatsiia polikhromnykh izdelii gunnskoï epokhi po stilisticheskim dannym. In: Ambroz, A. K., Erdeli, I. F. (eds.). *Drevnosti epokhi velikogo pereseleniia narodov V—VIII vekov*. Moscow: Nauka, p. 14-30.
- Zasetskaia, I. P. 1993. Materialy Bosporskogo Nekropolia vtoroi poloviny IV — pervoi poloviny V vv. n.e. In: Aibabin, A. I., Gertsen, A. G., Khrapunov, I. N. (eds.). *Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii*, III. Simferopol, p. 23-105.
- Zasetskaia, I. P. 1994. *Kultura kochevnikov iuzhnorusskikh stepei v gunnskuu epokhu (konets IV — V v.)*. Saint Petersburg: Ellips. Ltd.
- Zastrozhnova, E. G., Sharov, O. V. 2017. "Marfovskii klad" 1925 goda: publikatsiia arkhivnykh materialov. *Stratum plus*, 4, p. 395-410.
- Kazanskii, M. M. 2014. Pogrebenie epokhi pereseleniia narodov v Kontseshtakh: inventar, datirovka, pogrebalnyi obriad, sotsialnyi status i etnokulturnaia atributsiia. *Stratum plus*, 4, p. 299-336.
- Kazanskii, M. M., Mastykova, A. V. 1998. Germanskii elementi v kulture naseleniia Severnogo Kavkaza v epokhu velikogo pereseleniia narodov. *Istoriko-arkheologicheskii almanakh*, 4, p. 102-135.
- Kazanskii, M. M., Mastykova, A. V. 2009. "Tsarskie" gunny i Akatsiry. In: Furaseva, A. G. (ed.). *Gunny, goty i sarmaty mezhdu Volgoi i Dunaem*. Saint Petersburg: Fakultet filologii i iskusstv SPbGU, p. 114-126.
- Kazanskii, M. M., Mastykova, A. V. 2014. Zhenskii mogily znati postgunnskogo vremeni v pontiiskikh stepiakh i konstantinopolskaia moda. In: Pavlenko, T. A., Skhatum, R. B., Ulitin, V. V. (eds.). *IV "Anfimovskie chteniia"*. Krasnodar, p. 97-108.
- Kishsh, A. 1995. Opyt issledovaniia arkheologicheskikh pamiatnikov alan v Zapadnoi Evrope i Severnoi Afrike. In: Tmenov, V. Kh. (ed.). *Alany: istoriia i kultura*, III. Vladikavkaz: SOIGI, p. 79-100.
- Kovaleva, I. F. 1962. Pogrebenie IV veka u s. Staraia Igren. *Sovetskaiia arkheologiya*, 4, p. 233-237.
- Komar, A. V. 2000. Aktualnye problemy khronologii materialnoi kul'tury gunnskogo vremeni Vostochnoi Evropy. In: Evglevskii, A. V. (ed.). *Stepi Evropy v epokhu srednevekovia*, I. Donetsk, p. 19-53.
- Komar, A. V. 2013. Kompleks iz Makarteta i ritualnye pamiatniki gunnskogo vremeni. In: Botalov, S. G. (ed.). *Gunnskii forum. Problemy proiskhozhdeniia i identifikatsii kul'tury evraziiskikh gunnov*. Cheliabinsk: Izdatelskii tsentr IUUrGU, p. 88-109.
- Kostsiushko-Valiuzhinich, K. K. 1900. Otchet g. Zavedyvaushchego raskopkami v Khersonese K. K. Kostsiushko-Valiuzhinicha za 1897 god. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1897 god*. Saint Petersburg: Tipografiia Glavnogo upravleniia udelov, p. 91-132.
- Limberis, N. Iu., Marchenko, I. I. 2009. Rannesrednevekovye pogrebeniia iz mogilnika Starokorsunskogo gorodishcha № 2. In: Furasev, A. G. (ed.). *Gunny, goty i sarmaty mezhdu Volgoi i Dunaem*. Saint Petersburg: Fakultet filologii i iskusstv SPbGU, p. 127-142.
- Mamaev, Kh. M., Narozhnyi, E. I., Rostunov, E. V. 2011. "Gunnskoe" pogrebenie iz Kobi (Shelkovskii raion Chechenskoi respublik). *Materialy i issledovaniia po arkhologii Severnogo Kavkaza*, 12. Armavir, p. 108-114.
- Mastykova, A. V. 2009. *Zhenskii kostium Tsentralnogo i Zapadnogo Predkavkazia v kontse IV – seredine VI veka n.e.* Moscow.
- Mastykova, A. V. 2019. Kostium naseleniia Sirmii v epokhu Velikogo pereseleniia narodov. In: Aibabin, A. I. (ed.). *Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii*, XXIV. Simferopol: Krymskii federalnyi universitet imeni V. I. Vernadskogo, p. 94-108.
- Mastykova, A. V., Zemtov, G. L. 2016. Bogatoe pogrebenie na poselenii Mukhino-2 na Verkhnem Donu i imushchestvennaia gradatsiia privilegirovannykh mogil gunnskogo vremeni v Barbarikume (gruppa Unterzibenbrunn). In: Makarov, N. A. (ed.). *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 244. Moscow: Izdatelskii domazyki slavianskoi kul'tury, p. 131-145.
- Mastykova, A. V., Kazanskii, M. M. 2005. O proiskhozhdenii "kniazheskogo" zhenskogo kostiua varvarov gunnskogo vremeni (gorizont Unterzibenbrunn). In: Belotserkovskaya, I. V. (ed.). *II Gorodtsovskie chteniia*. Moscow, p. 253-268.
- Mastykova, A. V. 2021. Zolotyie ozherelia s udlinennymi podveskami epokhi Velikogo pereseleniia narodov i ikh sredizemnomorsko-pontiiskie istoki. In: Alekseenko, N. A. (ed.). *ΧΕΡΣΟΝΟΣ ΘΕΜΑΤΑ: imperiia i polis. XIII Mezhdunarodnyi Vizantiiskii Seminar*. Simferopol: Arial, p. 191-200.
- Matsulevich, L. A. 1934. *Pogrebenie varvarkogo kniazia v Vostochnoi Evrope. Novye nakhodki v verkhove reki Sudzhi*. Izvestiia GAIMK, 118. Leningrad: Pechatnyi dvor.
- Pile, K. 2006. Ot "Klada iz Erana" k mogile "Kniazhnyi iz Multa". In: Aibabin, A. I., Pletneva, S. A. (eds.). *Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii*, XII. Simferopol: Krymskii federalnyi universitet imeni V. I. Vernadskogo, p. 251-270.
- Puzdrovskii, A. E., Zaitsev, Iu. P., Nenevolia, I. I. 1999. Pogrebenie voina gunnskogo vremeni na Ust-Alminskom mogilnike. *Khersonesskii sbornik*, 10, p. 194-207.
- Radiush, O. A., Shcheglova, O. A. 2014. *Volnikovskii "klad". Kompleks snariazheniia konia i vsadnika I-I poloviny V v. n.e. Katalog kollektsii*. Moscow: Golden-Bi.
- Ratner, I. D. 1984. *Dovidnyk z arkheologii Ukrainy. Khersonska oblast*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Sikoz, D. N. 2018. Kompleks gunnskogo vremeni iz okrestnostei sela Proletarka. In: Bratchenko, T. G. (ed.). *Naukovi zapysky. Problemy arkheologii, istorii, istoriografii, dzhhereloznavstva, literaturoznavstva, mystetstvoznnavstva, muzeieznnavstva, onomastyky, folklorystyky, etnografii*. Kherson: Ailant, p. 178-184.
- Stokov, A. A. 2002. Remennye garnitury gunnskoï epokhi Aziatskogo Bospora. *Bosporskii issledovaniia*, XXI, p. 303-319.
- Tikhonova, M. A., Cherniakov, I. T. 1970. Novaia nakhodka pogrebeniia s diademoi v Severo-Zapadnom Prichernomore. *Sovetskaiia arkheologiya*, 3, p. 117-127.
- Khairedinova, E. A. 2003. Obuvnye nabory V—VII vv. iz Iugo-Zapadnogo Kryma. *Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii*, X, p. 125-160.
- Khairedinova, E. A. 2023. Sergi-kalachiki iz Kryma. In: Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. (eds.). *Imperium et Barbaricum: vzaimodeistvie tsivilizatsii: sbornik statei v chest 70-letii Mikhaila Kazanskogo*. Simferopol: OOO "Antikva", p. 210-218.

- Khrapunov, I., Kazanskii, M. 2016. Pogrebeniia epokhi pereseleniia narodov v mogilnike Neizats. In: Khrapunov, I. (ed.). *Krym v sarmatskuiu epokhu (II v. do n.e. – IV v. n.e.). II. Dvadsat let issledovaniia mogilnika Neizats*. Simferopol: Nasledie tysiacheletii, p. 194-229.
- Bezuglov, S. I. 2001. “Danubian Fashion” and Tanais (The Early Phase of the Migration Period). In: Istvánovits, E., Kulcsár, V. (eds.). *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st — 5th Centuries A.D.* Aszód; Nyíregyháza: Jósza Anrás Museum; Osváth Gedeon Museum Foundation, p. 275-284.
- Bierbrauer, V. 2008. *Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht: Vom Kaukasus bis nach Niederösterreich*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. <https://doi.org/10.11588/bjb.2009.0.37363>
- Bóna, I. 1991. *Das Hunnen-reich*. Budapest: Corvina.
- Fabech, Ch. 2017. Sösdala and Fulltofta: The Ritual Depositions. In: Fabech, Ch., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala Horsemen and the Equestrian Elite of Fifth Century Europe*. Moesgard: Jutland Archaeological Society, p. 43-64.
- Holst, S., Nielsen, P. O. 2020. Excavating Nydam Archaeology, Palaeoecology and Preservation. The National Museum’s Research Project 1989-99. *The Royal Society of Northern Antiquaries*, 33. Copenhagen: Royal Society of Northern Antiquaries.
- Kazanski, M. 1996. Les tombes “princières” de l’horizon Untersiebenbrunn le problème de l’identification ethnique. *L’identité des populations archéologiques. Actes des XVI-e rencontres internationales d’archéologie et d’histoire d’Antibes*. Sophia-Antipolis: Éditions APDCA, p. 109-126.
- Kazanski, M. 2010. Les Hunugours et le commerce de fourrure au VI-ème siècle. In: Theune, C. (eds.). *Zwischen Fjorden und Steppe. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag. Internationale Archäologie: Studia honoraria*, 31. Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH, p. 225-239.
- Kazanski, M., Mastykova, A. 2017. The Sösdala findings in the perspective of Central and South-Eastern Europe. In: Fabech, C., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala Horsemen – and the Equestrian Elite of 5th Century Europe*. Aarhus: Jutland Archaeological Society, p. 297-311.
- Kazanski, M., Mastykova, A. 2018. La tombe de Hochfelden. In: López Quiroga, J. (eds.). *In Tempore Sueborum. El tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411–585). Volumen de Estudios*. Ourense: Deputación Provincial de Ourense, p. 109-114.
- Kovrig, I. 1985. Das Diadem von Csorna. *Folia archaeologica*, 36, S. 107-148.
- Kubitschek, W. 1911. Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). *Jahrbuch für Altertumskunde*, 5, p. 32-74
- Levada, M. 2011. To Europe via the Crimea: On Possible Migration Routes of the Northern People in the Great Migration Period. In: Khrapunov, I., Stylegar, F. A. (eds.). *Inter Ambo Maria: Contacts Between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*. Simferopol: Dolya Publishing House, p. 115-137.
- Minajeva, T. M. 1929. Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Sipovo. In: Sirelius, U. T. Tallgren, A. M. (eds.). *Eurasia Septentrionalis Antiqua IV*. Helsinki: K.F. Puromiehen Kirjapaino O.Y., S. 194–210.
- Näsman, U. 2017. Sösdala and Fulltofta: Bridles and Saddles. In: Fabech, C., Näsman, U. (eds.). *The Sösdala Horsemen: and the Equestrian Elite of Fifth Century Europe*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, p. 153-193.
- Shchukin, M., Kazanski, M., Sharov, O. 2006. *Des Goths aux Huns. Le Nord de la mer Noire au Bas-Empire et à l’époque des Grandes Migrations*. Oxford.
- Szenthe, G. 2021. Social Power, Identity and the Ritual Deposits in “Attila’s Europe” In: Rácz, Zs., Szenthe, G. (eds.). *Attila’s Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period*. Budapest: Printed and bound by Dürer Nyomda Ltd, p. 563-579.
- Szenthe, G., Mozgai, V., Horvath, E., Bajnóczi, B. 2019. Ritual Deposit from the Hun Period from Telki (Central Hungary). *Hungarian Archaeology*, p. 9-18.
- Tejral, J. 1988. Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *Archaeologia Austriaca*, 72, S. 223-304.
- Tejral, J. 1997. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonaauraum. In: Tejral, J., Friesinger, H., Kazanski, M. (eds.). *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, S. 321-392.
- Tejral, J. 2007. *Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen “gentes” im Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik*. Brno.
- Tejral, J. 2011. *Einheimische und Fremde: das norddanubische Gebiet zur Zeit der Völkerwanderung Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik*. Brno.
- Tejral, J. 2016. Die frühvölkerwanderungszeitlichen Eliten Gräber und das Problem der Stilgruppe Untersiebenbrunn. In: Geisler, H. (ed.). *Wandel durch Migration? 26. Internationales Symposium “Grundprobleme der frühgeschichtlichen im mittleren Donauraum”*. Buchenbach: Verlag Dr. Faust, S. 39-84
- Tejral, J. 1987. Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*, S. 11-46.
- Tomka, P. 1986. Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38, p. 423-488.
- Wiesner, B., Nagy, E. G. 2021. A New Sacrificial Deposit of the Hun Period from Debrecen. In: Rácz, Zs., Szenthe, G. (eds.). *Attila’s Europe. Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period*. Budapest: Printed and bound by Dürer Nyomda Ltd. p. 259-301.